

móniavágya s az a hite dominál, hogy az élet rengeteg szenvedése, megpróbáltatása végül is az egyetemes megbékéléssel, kiegyenlítődéssel végződik. Ez nemcsak a főszereplők sorsának alakulásán mérhető, hanem a jelenetek megválasztásán is. A Varjú-nemzetség a sok kegyetlenség és küzdelem ellenére hangulati, életérzésbeli kiegyensúlyozottságot mutat: az élet teljessége teszi ezt a harmóniát. Szinte jelképes, hogy Gáspár halálakor születik meg Jankó, aki olyan, mint az apja, s aki diadalra viszi apja törekvéseit. A krónikaszerűség motiválja ezt a harmóniát is, hiszen a nagy időszáv, melyet a regény átfog, távlat a pillanatnyi tragédiákon való túlemelkedéshez. Ezt a harmóniát az író nemcsak az események történeti szemléletével sugallja, hanem azzal is, hogy váltakozva időzik a harc és az idill pillanatainál. Éppen az, hogy az író jeleneteket, képeket mutat be az életből, nem pedig elbeszéli a történeteket, az építész irodalmi erőforrásává lett. Olyan ez a regény, mintha Kós Károly ezúttal is termésköből építkezne: az egyes fejezetek megbonthatatlanul illeszkednek egymáshoz, önmagukban a legváltozatosabb alakzatokat mutatják terjedelem és belső felépítés tekintetében egyaránt. Az új alakzatnak mindig megvan a helye, de az formájának és minőségének váratlanságával újra és újra a meglepetés erejével hat. Ezt a struktúrát használja arra Kós Károly, hogy a regény „meséje” rendkívül érdekes legyen. Úgy szerkeszt, helyesebben épít, hogy minden fejezet leleplez, s közben új — és alig sejthető — dolgok, történetek következését motiválja. Így a szerkezet is szinte irracionális erővel sugallja-erősíti a regény alap-élményét. A hűség és a megmaradás parancsoló krónikája ez az önéletrajzi motívumokban oly gazdag könyv. Az első világháború utáni új helyzet döbbenete hívta életre fél évszázaddal ezelőtt, horizontját is a történelmi pillanat szabta meg, de több mozzanata előremutat már a *Budai Nagy Antal históriájának* tágasabb és progresszívebb eszmevilága felé. Az a hűség, ami a *Varjú-nemzetségben* a megmaradást célozza, a *Budai Nagy Antal históriájában* elszánt igazságtéves alapfeltétele.

ÓDOR LÁSZLÓ

„Jelszó és mithosz?”

AZ 1937-ES TRANSZILVANISTA VITÁRÓL

Mi a transzilvánizmus? Szentimrei Jenő egykori szavai szerint az erdélyi ember világszemlélete. *Kós Károly* élete tetteivel, művészetekben véghezvitt munkáival vallja, hogy vállaltan és akaratosan erdélyi ember: az „erdélyi gondolat” elkötelezettje. Életműve bizonyosságain túl egyik két évvel ezelőtti, a húszas évekre visszamemlékező nyilatkozatából is kiolvashatjuk ennek megvallását. A politikusi szereplés után — írja — „a honi magyar közélet más (kulturális) területein vállaltam és teljesítettem munkát, abban a meggyőződésben, hogy eredeti élethivatásom munkaterületén végzett megfelelő építő-szervező tevékenységgel eredményesebben szolgálhatom népünk életszükségleteit (és a magam, jobbról-balról sokak által kritizált, de kiirthatatlanul belémgyökerezett »transzilván« ideológiáját...)”

Maga sem látja egysodrátú irányzatnak a transzilvánizmust. A polgári-radikális *Napkelet* vágta csapáson át lépett be a születő erdélyi irodalomba, korábbi munkásságával, tiszta egyéniségével, sokoldalúságával az egyik — nem középosztályi,

népi — szárny vezérségére predestináltan. A transzilvánizmus egészének megítéléséről lehet, helyesebben kell vitatkoznunk, egy azonban mindenféle vizsgálódás után bizonyos: Kós Károly a nép, nemzetek és nemzetiségek békekességényét és barátság-hitét hozta és gondolta belé.

Mint az *Erdélyi Helikon* szerkesztője, saját munkásságán túlmenően is érvényt szerezhetett elveinek és elképzeléseinek. Sosem a néki nem tetsző hangok, a különvélemények elnyomásával, hanem mindig is azok fölszínre vetésével. A mások gondolatainak tiszteletben tartása, az alkotói szellemi szabadság feltétlen biztosítása — mint egész életében — a Helikonnál végzett szerkesztői munkájában is alapvető elve volt. Jellemző példaként s tárgyi tanulsággal — a transzilvánizmus tanulmányozása végett — idézzük fel a Kós Károly és Szemlér Ferenc között 1937-ben lezajlott erdélyiség-vitát, melynek kezdetén Szemlér Ferenc az úgynevezett második erdélyi nemzedék nevében megtámadta, tartalmát vesztett, üres jelszónak és mítosznak nevezte a transzilvánizmus ideológiáját. A vita elnevezésül Szemlér Ferenc írásának címe kínálkozik: *Jelszó és mítosz*. Kós Károly válaszában címe ennél „csak” egy kérdőjellel több: *Jelszó és mítosz?*

✱

Nem Szemlér Ferenc indította az első támadást a transzilvánizmus ellen. A húszas évek egységesítő körülményei és törekvései létrehozták azt az irodalmat, amelynek jelképe és letéteményese a marosvécsi vár volt. Az egységes szellemben munkálkodás azonban huzamosabban eleve illuzórikusnak, meg nem valósíthatónak bizonyult. A húszas évek végén már maguk az erdélyi gondolat úttörői és megfogalmazói is ráeszméltek, hogy az erdélyi irodalom összhangja felbomlóban van. Az *Erdélyi Helikon* magyarázata szerint: az erdélyi magyarság elkerítette azt az autonóm, szellemi területet, amely megmaradását biztosította, tehát — létformájuk megváltozásával — a transzilvánizmust kitöltő tartalom, s a munkálkodás iránya is törvényszerűen megváltozik. Az eredetileg reformista „ankét”-nak szánt vitában Berde Mária 1929. októberi *Helikon*-cikke adott címet (*Vallani és vállalni*), de — mert Berde csak a regényírók múltban vesztéglését hánytorgatta fel — a tényleges vita-indító Kacsó Sándor volt. A *Brassói Lapok*ban közzétett heves hangú írásában gyávanak bélyegezte az erdélyi írókat, akik a jelen erdélyi és írói kérdéseikhez nem tudtak vagy nem mertek hozzányúlni. A húszas évek elején írói pályára lépők zöme polgári-középosztályi státusból került az irodalomba — ahogy György Dénes írja Benedek Elek turnéira visszaemlékezve —, „volt-emberek”: jogászok, tanárok, tisztviselők, katonák, lelkészek voltak; társadalmi kérdések a nemzeti szükségállapottól eltekintve sem igen foglalkoztatták őket.

Pedig ekkor, a húszas-harmincas évek fordulóján már csapatostul támadnak alacsonyabb néposztályból származó írók, s velük a valóságot láttató társadalmi igény, amit a *romániaiság* műszavával szokás jelölni.

Elsősorban tehát nemzedéki problémaként jelentkezik a romániaiság igénye. A Tanácsköztársaság emigrációja is meghonosított egy bizonyos, marxista gyökerű és szemléletű romániaiságot, ez azonban igazán erőteljessé csak a fiatalok fellépésével, a harmincas években vált.

A harmincas évek elején nemcsak a *Helikon*ban, hanem a Szépművéses Céhben is belső ellentétek, bajok támadtak. A Céh nem fizet, az olvasók száma megfogyatkozik, sokszor hónapokig, sőt egy évig — mint például Berde Mária Szentségvívója — olvasatlanul fekszenek a kéziratok a kiadó fiókjában. A helikonisták maguk sem akarják elföldni a bajt. Áprily és Reményik levélben figyelmezteti Kemény Jánost, a sokasodó hibákra, sőt 1933-ban mindketten távol maradnak Vécseről is. Ebben az évben az írók egy csoportja végleges szakításra szánja el magát: Olosz Lajos kispénzei házában hatan (Berde Mária, Olosz Lajos, Szombati Szabó István, Bárd Oszkár, Molter Károly és Tabéry Géza) aláírják az Erdélyi Magyar Írói Rend, az EMIR, célkitűzéseit tartalmazó nyilatkozatot, amely szerint ők — nyilván a visszamaradók-

kal ellentétben — „az általános emberi műveltségnek Erdélyben magyar nyelven való munkálását” kívánják folytatni.

A Vallani és vállalni vitával új szakasz nyílt a transzilvánizmus menetében. A harmincas évek indulóján a legtöbb fiatal író — nemcsak a Korunkban szárnyuk bontogatók, hanem az Erdélyi Fiatalok, sőt — bizonyos határig — a helikonista ifjak is a reformokkal korszerűsített transzilvánizmust szűknek találták a tényleges társadalmi és gazdasági feladatok megoldására, illetve ábrázolására. (Erről tanuskodik *A nemzedék árulói* vita Dsida és a Brassói Lapok írói között, Jancsó Elemér *Nyugat*-beli tanulmánya stb., Szemlér Ferenc 1937-es támadása tehát része volt egy szélesebb, s az ifjúságban csaknem általánosan föltámadt igénynek.

†

Kós Károly, mint az Erdélyi Helikonnak szerkesztője s a Szépmíves Céhnek is lelki gazdája, joggal vehette magára a támadásokat. A transzilvánizmus körüli viták és harcok sorában váratlanul éppen a Vásárhelyi Találkozót megszüülő időben, a népfrontos egység megteremtése érdekében kompromisszumra hajló táborok fölött robbant az ifjú nemzedék legerősebb bombája: Szemlér Ferenc *Jelszó és mithosz* című tanulmánya. Az Erdélyi Helikon 1937. októberi számában jelent meg a szerkesztő Kós Károly ajánló soroknak is beillő megjegyzéseivel: „... cikke eszme-keltő, gazdag vitaanyagot tár föl, ... kihívja a hozzászólást.” A Vallani és vállalni vita pontjai támadtak föl újra — a nyolc év távolából fölerősödvé. Forrása kimondottan nemzedéki nézetkülönbség volt, kicsit berken belüli viadal, hiszen Szemlér Ferenc éppúgy, mint a Korunk lapjain a pártján sikraszálló Szenczei László, a Helikon állandó szerzői közé tartozott.

Érdemes Szemlér fejtegetéseinek a nyomába szegődnünk, hiszen rendkívüli anyagismeret birtokában vette — Kós Károly szavai szerint — „kritikai bonckés. alá az előtte járó nemzedék eszmevilágát”. Az „erdélyi” szó specifikus jelentésváltozásaiból indult ki. Az első világháború előtt főként néprajzi megkülönböztetést jelentett, „a főhatalomváltozással azonban a szóhoz egészen más jelentések társultak, a legsúlyosabb honfibútól kezdve egészen a legmagasabbra fokozott megbecsülésig, míg bizonyos körülmények folytán egy-két ember szemében szinte megbélyegző jelentésűvé változott” — írja Szemlér. A jelszavak és a bennük rejlő „mithikus elem” általános analizálása során kijelenti, hogy a jelszavak jobbra nem tárgyi igazságuk, hanem a hozzájuk társuló képzetek („mithikus elemek”) révén tesznek szert mozgató erőre. Szemlér szerint az egész irodalomtörténet „bizonyos tekintetben szintén a jelszavak (és ami ezzel egyenlő értékű: a mithoszok) története”. Túlzásán jobbít az a továbbvivő gondolata, mely szerint a mítoszokat — így a transzilvánizmust is — csak saját korukba visszahelyezve érthetjük meg igazán; úgy, hogy szüntelenül szem előtt tartjuk az adott kor tárgyi igazságához való viszonyukat. Ilyen vizsgálatnak alávetve kiderül a transzilvánizmusról, hogy hamis tudati viszonyt alakított ki a kor tárgyi igazságához, azaz fikció, kitalálmány, átirányzat volt, jöllehet „élőnek, hatónak és tevékenynek látszott”. Minden önálló tartalmú „jelszó” (Szemlér szóhasználatában: ideológiai-művészeti irányzat) tagadja, tévesnek és meghaladottnak deklarálja az előzőt; s mivel a transzilvánizmus a kor legnagyobb szellemi-irodalmi áramlatát: a nyugatosok újító mozgalmát éppenhogy nem tagadta, de egyenesen és tudatosan kapcsolódott hozzá, Szemlér szerint ezért nem önálló kategória, hanem más determináns fogalmak fedőszava. Érdekes, hogy dolgozatában másutt maga Szemlér írja értőn és megértőn: „A transzilvánizmus azonban nem akart művészi forradalom lenni. Mélyebbre igyekezett szántani, tartalmi újítást kívánt.” Elmarasztaló megállapításában Tolnai Gábor és — főként — Kuncz Aladár ítéletére hivatkozik. Idézi is Kuncznak a *Nyugat* és az erdélyi líra rokon szelleméről írott szavait: „Egy és ugyanazon költészetről van szó tulajdonképpen, egy közös lírai vegetációról, amelynek együttes fejlődését politikai, tehát irodalmi szempontból külső akadályok akasztották meg.” Szemlér Kuncznak Áprily Rasmussen hajóján című, 1926-os kötetéhez írott bevezetőjéből azonban nem ezt a

végmegállapítást emeli át saját érvelési apparátusába, hanem csupán a végigazságnak egy részigazságát. Miszerint: „A modern erdélyi vers sem a versek hangszerezésében és színezésében, sem a rímek, gondolatrítmusok és szimbolikus megérzésképek használatában semmi olyan újat nem hozott, amely a magyarországi lírához képest akár a műforma, akár a lírai szemlélet terén epochális fordulatot teremtett volna...” Ez a gondolat Kuncz érvelésében a „tulajdonképpen ... közös lírai vegetáció” végmegállapítása felé vezető lépcső, Szemlér fejtegetésében azonban az epigonizmus vádjának sejtetése. Ezzel Gaál Gábor harmincas évek elején hangoztatott véleményét ismétli meg és erősíti föl. Gaál Gábor — miközben elismerte, hogy a Helikon „felfedezte és hangoztatja, hogy Erdélyben él, azaz, hogy tartja e föld tradícióit”, a transzilvánizmust, mint irányzatot, az irodalomban pusztán regionalizmusnak tekintette. A Helikonban és vele az egész „erdélyi irodalom”-ban mást nem látott, mint a magyarországi tiszta-művészet törekvéseinek egy oldalági társát, amely formailag és tartalmilag újraalkotta azt, amit a Nyugattól kapott. „Mint a milleniumi kereskedő, aki a Bécsben készült tulipános áurura büszkén írta ki: 'Magyar Ipar, így neveztük el mi is transzilvánizmusnak azt, amit idegenből kaptunk ajándékba' — írja Szemlér, messzire kanyarodva a Kuncz Aladár-i gondolattól. Mivel tárgyi tartalmát nem lehet meghatározni, számára a transzilvánizmus nem más, mint „humbug”.

Erdélynek legföljebb a Magyarországgal való viszonyában fogadja el speciális fogalomként. Hasonló erdélyföldi egység gondolatot — akár csak az anyaország szellemi egyeduralmával szembenit — hiába keres a többi erdélyi nép kultúrájában, történelmében, politikai és közgondolkodásában. Sőt ellenkezőleg: a háború előtt a románok nem transzilvánisták, hanem éppenséggel irredanták voltak, a századok pedig „az öntudatos gyarmatosító szerepét játszották Erdélyben”. Szemlérnek ez az állítása nélkülözi a tények pontos, árnyalt ismeretét. Kós Károly, majd főként Kacsó Sándor tényekkel bizonyítja az ellenkezőjét. Annyit azonban rögvest közbe kell vetnünk, hogy semmiképpen sem szabad megfélemlíteni olyan alapvető dokumentumról, mint például a Román Nemzeti Párt 1881-ben kelt transzilván nyilatkozata, amelyben ez áll: „A történelmi jognak mély és szerteágazott gyökerei vannak az erdélyi föld természetében, a földrajzi és éghajlati viszonyokban, a társadalmi és természettani jelenségekben és a nagy faji különbségekben.”

Akik a háború utolsó éveiben szület s a húszas években alakuló-formálódó erdélyi gondolat körül bábáskodtak (Szemlér egyik fő kifogása: nem szakemberek), a szaktudományok segítségével igyekeztek tényszerűsíteni a primér elméletet. A történelemtudomány, a földrajz, a filozófia, a jog, a néprajz, s a művészetek vidékein gyűjtötték azokat az adatokat, hatásokat, determináló tényezőket, amelyek a nemzeti hozadékban is átütő közös, a három népet rokonná avató jegyeket fejlesztettek ki Erdélyben.

Szemlér kereken tagadja „az erdélyi szellemiség külön jegyeit”; elutasítja mindazt, amit a transzilvánisták föl- és kimutatni igyekeztek. A gyakran hangoztatott erdélyi liberalizmus szerinte például legfeljebb a magyarországi szellemmel összevetve igaz; a földrajzi, természeti környezet jellem- és jellegalakító hatását — az erdélyi tájak sokféleségének érvével — elutasítja. Szemlér nem lát semmi hasonlóságot egy brassói szászban és egy sepsiszentgyörgyi székelyben. Indulattal állapítja meg: „A transzilvanisták módszere durva dedukció volt, ahol az elmélet született meg először, és az empiria meglehetősen háttérbe szorult.” Az erdélyi irodalom vizsgálatokor feltétlenül figyelembe kellett volna venni a húszas évek speciális, nem irodalmi körülményeit, a reflexiókból kibomló erdélyi szellemiséget, azt, hogy a transzilvánizmus lényegében egy védekezés filozófiája, a kényszer szülötte volt. Szemlér, míg egyfelől — a jelenben — társadalmi igénnyel lép fel az irodalommal szemben, másfelől a múltban éppenhogy elszakítja ugyanazt az irodalmat a társadalmi valóságtól. Akkor azonban feltétlenül igaza van, amikor megállapítja, hogy a transzilvánizmus „nem számolt a kézzelfogható valósággal”, vagyis azzal, „hogy a mai erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljes jogú tagja, hanem Romániának egyik kisebbsége”. Naivság, álomlovaglás, tartalom

nélküli miszticizmus jellemző szerinte a transzilvánizmusra, annak ellenére, hogy nevében és szellemében remekműveket alkottak.

Szemlér legkevésbé ezzel a kérdéssel tudott megbirkózni: hogyan szülhet „tév-eszme” maradandó remeket? Az a magyarázat, amellyel igyekszik rajta átsiklani („A tévedés éppúgy lehet remekművek szülőanyja, mint az igazság.”) túl frappáns ahhoz, hogy — különösen ebben az esetben — igaznak elfogadhassuk. Fölsorolni sincs helyünk a művek és életművek sorát, amelyekbe csontozódva — mint a Kós Károlyéba — kiúszhatetlenül benne a transzilvánizmus szelleme. A tények makacs igazságát szolgáltatják a manipulált „igazság”-ítéletek ellenében. És nem is egyéni csoportokét, hanem egy korét, korszakét, hiszen a művek ismeretében hinnünk kell Tabéry Géza 1930-as szavát, miszerint „az erdélyi sors, az étellel és a történelemmel szemben tanúsított magatartásának kiegyenlítő emelkedettsége, az úgynevezett transzilván szellem minden jelentős íróat áthatott”. Szemlér becsületére legyen mondva, hogy nem próbálja degradálni az értékeket, nem manipulál, hanem tisztességgel vív. Miközben a transzilvánizmust az irodalom történetírói figyelmébe ajánlja, fölös nemzedéki öntudattal jelenti ki — mintegy vigasztalva a transzilván öregeket —: „Az erdélyi irodalom folytonossága nem szűnt meg.”

Szemlért igazolta az idő. Az erdélyi vagy romániai magyar irodalom azóta is új meg új nemzedékek szavával gazdagon termő. De nem feledhetjük el, hogy egy tőről ered az alapító nemzedék transzilvánizmust ápolgató hitével. Hacsak nem — tagadva is bár — *belőle*.

✱

A Szemlér-tanulmányt bevezető szerkesztői jegyzetben ez áll: „Jövő számunkban a kérdésre visszatérünk.” A novemberi Helikont azonban a Vásárhelyi Találkozó köszöntése fejlecezi. Lehet, hogy az egységfrontba fogódzni látszók közt Kós Károly nem akart ünneprontó lenni; lehet, hogy válaszával egyszerűen nem készült el. A hátoldalon, „Az Erdélyi Helikon hívei”-nek szóló hírek között mindössze jelzi a szerkesztőség, hogy Szemlér cikkére „több nagyobb terjedelmű tanulmány és hozzászólás érkezett”, egyszersmind ígéri, hogy „ezeknek az írásoknak” a közlését a decemberi számban kezdik meg. Végül csak Kós Károly és Kacsó Sándor választanulmányát hozza a Helikon.

Kós Károly Szemlének az 1937. decemberi számban nagyon haragosan válaszolt. Főként a túlbuzgó nemzedéki öntudat bosszantotta, a művekkel való bizonytást kérte számon. A Vallani és vállalni vita „ádáz papiros-háború”-jában fölrott vádakát hallotta ki Szemlér szavából, miszerint a transzilvánisták „megbontják a magyar irodalom szent egységét”. Tudnunk kell ugyanis, hogy a transzilvánistákat az erdélyi külön színeket hangsúlyozó törekvésük miatt számtalan jobboldali, főként magyarországi támadás érte. Az osztályokat összeforrasztó nemzetálmó-aldója, aki az alacsony néposztályok felemeléséről sem mondott le, értetlenül állt szemben az ifjúság társadalmi tájékozódásra gyűlő igényével. Nem látta meg, hogy Szemlér nem a „törzsország orientációja” szerinti tájékozódást, hanem az irodalom evilágiságát, a társadalmi kérdések bátrabb irodalmi tárgyalását kérte számon. Tulajdonképpen azt, amit megalkotni Szemlér nemzedékének a feladata lett volna és volt.

Hiszen vitathatatlan, hogy Kós Károly nemzedéke a maga sorsát, szomorú küldetését gyönyörű emberséggel vállalta és viselte. Hivatásuk teljesítése, emberségük fölmutatása művészi törekvéseik érvényesítésénél fontosabb volt számukra, ezért erős a transzilvánizmus ideológiájában az etikai szál. Emberi, *etikus* tartással vállaltak nyelvet, közösséget. Kezdeti nemzeti összerebbenésük európaivá, emberivé tágult az idők folyamán. Nem igaz, hogy a maguk módján, s a körülmények kényszerében a húszas évek írói nem néztek szembe koruk társadalmi kérdéseivel is. Csak másként, mint a harmincas évek valóságába beleszületők. „...új, forrongó társadalomban, az új állam polgáraképpen vagyok a régi, ezeresztendős Erdélynek fia” — írta már 1921-ben Kós Károly. A transzilvánizmusnak Kós Károllyal fémjel-

zett szárnyában nem a vérségi-faji kötelék a döntő, hanem a közösen átélt múlt és a hasonlóan közös jelen. A szintén „Napkelet”-es Szentimrei Jenő meghatározása szerint: „E kicsiny üstben, a történelem lángjainál, különböző népek sorsa fortyog a gazdasági viszonyok közös levében.”

Vallomások, hitből épülő szellem árad Kós Károly szavából-tettéből egy életen át. Lecövekezzve a transzilvánizmusban összefoglalt eszmékhez, csökönyösen ragaszkodik ideáihoz: „Mi hiszünk abban, hogy az életünk: rendeltetés, melyet szolgálnunk kell cselekedettel, kibúvás és mentesség nélkül, menekvés és alkuvás nélkül” — hangzik bibliásan a Szemlének írott válaszában. Ebből az erkölcsi és eszmei rendből támadnak vallomások érvei Szemlé állításai ellen.

A transzilvánizmus tárgyi tartalmát — mondja — valóban nem lehet megállapítani: „De én nem tudom meghatározni tárgyi tartalmát ennek a fogalomnak sem, hogy: hazaszeretet” — válaszolja Kós Károly. „De azért ezek mégsem üres jelszavak talán?” Történelem és környezet, táj közösségteremtő hatalmát hangsúlyozza, amikor egy határon belülré került népek *gyakorlati* barátságát, demokratikus egyenlőségelven kialakuló közösségét hirdeti. Történelmi, nyelvészeti, néprajzi, népművészeti tényekre utal, amelyek bizonyítják, hogy az évszázadok alatti együttélés nem múlt el nyomtalanul. Tessék elolvasni — tanácsolja Kós — Bartók ez irányú véleményét, hogy van-e „az együttéléstől származó külső és belső kölcsönhatás és minden mástól különböző közösség Erdély népei között”. A testvérnépek erdélyi öntudatának megítélésekor nem szabad a mai helyzetből kiindulnunk — írja, hiszen román irredentizmus Erdély földjén igazából csak 1868 óta van, a korábbi békes törekvések és harcok: „a Horia-forradalom, s az 1848-as román felkelés követelése nem az elszakadás, hanem az erdélyi nemzetekkel való egyenlő elismertetésért folytak”. Szemlé Ferenc a szász Meschendörfer regényeit a német irodalomba utalta; ezzel is bizonyítani akarván az erdélyi népek „törzsországukhoz” való kizárólagos kötődését és kötöttségét. Kós Károly, aki Meschendörfer egyik regényét magyarra fordította, a szász író éppannyira tartja erdélyinek, illetve németnek, amennyire német, illetve svájci C. F. Meyer munkássága. Kós Károly vallja, hogy Szemlé állításával ellentétben, „ezt a jelszót” nem 1918—19-ben „találták ki”.

Nem létezett volna korábban „erdélyi öntudat”? Kós Ady *Egy ismeretlen Korvin-kódex margójára* című, 1905-ös cikkére hivatkozik cáfolatképpen, amelyben Ady erdélyinek vallotta magát. Visszanyúlhatunk még messzibb elődökig: könnyen bizonyítható, hogy a húszas évek transzilvánizmusa — jóllehet évszázadokba kapaszkodó — speciális kategória: Egy frissen kikényszerített szellemi mozgás elnevezése, amely humanus előpéldákat keresett és talált, hogy kirajzolhassa a határokat mozgató időben a saját autonóm szellemi területét.

A transzilvánizmus eszmeépítő rendszere deduktív valóban; évszázadok akkumulált eszmeisége azonban — ha szabad így mondani: természet szabta mérték szerint — induktív. Azaz: a transzilvánizmus megítélésekor nem a módszer milyensége a lényeges, hanem az, hogy milyen példákat keres magának az első világháború vége felé kialakuló eszmerendszer. Művelői, hívei nemcsak elméletileg, de a gyakorlati tevékenységükben is ápolták a barátságot a szomszédos irodalmakkal. Román és szász-német műveket magyarra fordítani transzilvánista hivatás volt. Gyakran rendeztek román és szász irodalmi esteket, s adtak ki különszámokat. Új könyvek, művészeti jelenségek számon tartását is feladatuknak tekintették. Az Erdélyi Helikon számára jó ideig éppen Szemlé Ferenc írta a román folyóirat szemlét. A legjobbak szemében transzilvánistának lenni humanista feladat volt. Joggal írta tehát Kós Károly, hogy „a transzilvánizmus bizony nem előre kitalált jelszó, hanem tradíció, történelmi tudat és mindenek felett szilárd, megingathatatlan hit. Hite annak, hogy a mi hazánk — Erdély”.

*

Érdekes, hogy Kós Károly válaszát — az Erdélyi Helikon 1938-as évfolyamának első számában — éppen a Vallani és vállalni vita lavinaindítójának, Kacsó Sándor-

nak a tanulmánya követte. A *Vakvágányon* szerzője ekkor már túl van a pusztá követelés stádiumán. A párbajozóknál nyugodtabb hangnemben és kiegyensúlyozott higgadsággal resuméjét adja — nem is a vitának, hanem — magának a vita tárgyának. Kacsó nem a transzilvánizmusnak behódoló vagy a transzilvánizmushoz megtért volt-ifjú, hanem az első nemzedék érzelmi fogantatású szemléletét reálpolitikai látással gazdagító analízátor elme: kritikai úton érkezik hozzá. Nem arról vitázik, hogy „jelszó és mithosz”-e a transzilvánizmus, sőt: egyáltalán nem vitatkozik, hanem összefoglalja „Az igazi erdélyi szellemiség” tartalmát, eredetét, létezésének történelmi és társadalmi okait. Az erdélyi szellemiség létét tehát adekvát tényezőként fogja föl, s „tartalma”, fogalmi köre tisztázatlan voltát abban látja, hogy „hol irodalmi, hol politikai, vagy társadalompolitikai vonatkozásban került a vitába, holott az erdélyiség nem kifejezetten irodalmi, vagy politikai valami, hanem szellemi — néha gyakorlati — magatartás...”. Kacsó Kós Károlyhoz hasonlóan a meghatározás etikai oldalát hangsúlyozza. Azonos társadalmi körülmények determinációjában, azonosan reagáló individuumok *vállalják* a transzilvánizmust, amely a kezdetben ugyan „tudatosított irányzat” volt, elemei azonban a történelmi Erdélyben is föllelhetők.

Szükségszerű történelmi létezését Kacsó kétfelől magyarázza. Első oka az, hogy a politikai hatalom természetrajza mindig „az volt, ami ma: szeretett élni, sőt visszaélni a hatalmával”. („Éppen azért volt és van, mert a politikai hatalom mohósága miatt szükség volt rá mindig.”) A második ok: a szabadság szelleme, amely éppen a hatalmi erő ellenére születik. Kacsó Sándor az erdélyi népek történelmi egységét a Budai Nagy Antal hadában látja megvalósulva: társadalmi küzdelemben egyesülten, a humánum eszméiért kibontott zászlók alatt. A történelemben Erdély népei nemegyszer közösen is fölléptek az erdélyi önkormányzatokat fenyegető külső hatalom ellen. (Pl. 1691-ben a Diploma Leopoldinum ellen a magyar rendek és a szászok.) Az erdélyiséget a humánum megnyilvánulásának tekinti Kacsó Sándor: „A humánum gondolata itt fegyver, kemény védekezés és öntudatos magatartás azok részéről, akik a védekezésre rászorulnak.” Az erdélyi népek összetartozásának gondolata ebből az eleve defenzív tartásból táplálkozik. Egy másik, szintén 1937-ben írott munkájában Kacsó a transzilvánizmus társadalmi vonatkozásaira pontosabban is rávilágít, amikor általános formulában megállapítja: „Kisebbségi nép csak humanista politikát vallhat magáénak, vagyis olyan szemléletű politikai irányzatot, amelyben a humánum elvei a leginkább érvényesülhetnek. Ezen a síkon találkozhatik a világ legnagyobb szellemiségeivel s oldala mellett érezheti a haladást parancsoló erőket.” Kacsó felfogása szerint az erdélyiség gondolatának és szellemének az ápolása mindig főként annak a népek volt a szívügye, amely kisebbségi sorban élt. Kacsó Sándor Kós Károly fejtegetéséhez szolgáltat új adalékokat, amikor megállapítja, hogy „az erdélyiség gondolata szellemben és politikában soha sem teljesedett ki jobban”, mint az 1863—64-es erdélyi országgyűlésen.

Ezen az országgyűlésen *Sulutin román püspök* többek között az „együttlakó testvérnemzetek teljes egyenlőségéről” beszélt, és azt javasolta, hogy „az általános gimnáziumokban a három országos nyelv mint kötelező tantárgy adassék elő”. Tiszteletet parancsoló, progresszív gondolat volt ez, s rendkívül dicsérendő, hogy 1863-ban éppen a románok voltak legbuzgóbb harcosai. Eszméik megvalósulása nem rajtuk állott. A „politikai impérium” hatalmi pozíciójáról nem mondott le az erdélyi magyarság — írja Kacsó. Magyarságon nyilvánvalóan azokat érti, akik a hatalomhoz egyáltalán hozzáférhettek. Abban a körben az erdélyiség eszméit — még Mócsáry nemzetiségi politikai törekvéseit is — ellenségesen vagy legalábbis értetlenül fogadták. „Az a tény, hogy a hivatalos hatalom megfélemedezett az erdélyi gondolatról a múltban, és nem akar tudni róla a jelenben, nem jelenti azt, hogy nincs és nem is volt erdélyi szellemiség” — jegyzi meg Kacsó, és tanulmányát a következő bizakodó „transzilvánista” mondattal fejezi be: „Az erdélyi lombikban az emberiség nagy és szép kísérlete folyik.”

✱

A vitában egyértelműen a „transzilvánisták” kerekedtek felül. De végeredményben Szemlér kritikai megközelítése is jótékonyan hozzájárult az igazi erdélyi szellemiség ismérveinek a föltalálásához. A vélemények látszólag éles konfrontálása adódik abból is, hogy Kós és Kacsó a transzilvánizmus progresszív, a három nép boldog együttélését valóban, gyakorlati tevékenységben — egyfajta internacionalizmussal — kereső szárnya felől hozzák az érveiket, míg Szemlér a mozgalom egészét látja, s „vádjait” éppen nem Kósékra sűti el. A Hét 1972. 43. számában — Szcenczei László regénye kapcsán — Szemlér egy mellékmondatban utal az „ügynevezett transzilvánista vitá”-ra, amelyet — úgymond — „talán meggondolatlanul” ő robbantott ki.

A vitafelekben sértettségnek nyoma sincs; Kós és Kacsó a vitától egyesesen a transzilvánizmus gazdagodását várta. Kós Károly emberi, szerkesztői nagyságát dicséri, hogy az új szempontokat érvényesítő ifjúságnak a rangos Helikonban szólási teret engedett. A harmincadik életévéhez közeledő kutató ember ma ámulja azt a személyeskedést elkerülő téma- és ügyszeretetet, ahogyan közös dolgaikról a harmincas évek Erdélyében vitatkozni mertek és tudtak. Sőt: vitás dolgaikról szólni hivatásbeli kötelességüknek tartották. Tudták, mi a különbség két rokon tövű, hangzásra hasonló szó között: a Helikon demokratikus szellemében tisztelték és megbecsülték az *ellenfelet*.

Az 1938 júliusi találkozó utolsó estéjén Kemény János vendéglátó barátságáért Molter Károly mondott köszönetet. Csak kezdő szavai utaltak a közelmúltban ismét kipattant nemzedéki ellentétre: „Nemzedék ide, nemzedék oda” — így kezdte beszédét, melyben — nem véletlenül — a „helikoni gondolatszabadság” éltetése különleges hangsúlyt kapott. A köszöntés legvégén arccal, szívvel és reménységgel fordult a jövő felé: „Az új nemzedék, meg vagyok győződve, nem is fogadja majd el egészen, hanem józan bírálattal helyesebben fejezi ki, amit Vécs jelent.” Molter Károly bizakodása dacára Kós Károlyban mégis biztosan ott égett a fél év előtti bánat és féltés, annak a fájdalmas előérzete, hogy a „fiatalok tudatosan ki akarják dobni maguk alól azt, amit 19 súlyos és meggondolkoztató esztendő alatt hittel, munkával és sokszor kemény támadások ellenére is” a megújított erdélyi gondolat első hirdetői: Áprily, Reményik, Szentimrei, Tompa és mindenekelőtt a teremtő Kós Károly elvetett, nevelt és érlelt.

KÓSA LÁSZLÓ

Kalotaszeg népe

A 90 ÉVES KÓS KÁROLYNAK AJÁNLOM

A magyar népi kultúra virágzó szigetei közül, úgy tetszik, Kalotaszegről tudunk a legtöbbet. Sok jeles vidék és jóval nagyobb táj nem büszkélkedhet annyi néprajzi tárgyú könyvvel és tanulmánnyal, mint Kalotaszeg. Nemcsak a néprajzra érvényes ez a megállapítás, hanem mindarra, amit általában, honismereti tudománynak nevezünk.

Vajon honnan és miből magasodott föl a pompás kalotaszegi népművészet? Sem a magyarság, sem Kalotaszeg nem veszít értékéből, ha nem a honfoglalók szekereinek sátra alatt varrogató asszonynál keressük például a hímzések elődeit. Sokkal inkább megértjük műveltségünk lényegét, ha arra fordítjuk figyelmünket, mit alko-